

Herr Christ, der einig Gotts Son

Het lied van de eerste vrouwelijke dichter van de

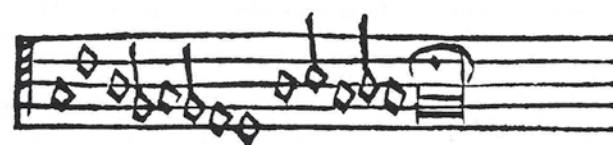
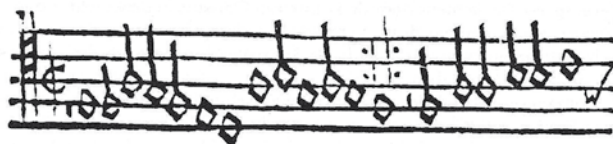
Niet alleen mannen waren actief in de reformatie. Luther sprak van het priesterschap van alle gelovigen, of dat nu mannen of vrouwen betrof. Elisabeth Kreuziger was zo'n vrouw die op bescheiden wijze mede vorm gaf aan die reformatie. Zij dichtte het lied Herr Christ, der einig Gotts son. Een lied voor Epifanie waarin ook de doop en Pasen aan de orde komen. De redactie vroeg Willeke Smits over dit lied een orgelbewerking te schrijven. Deze is als bijlage in dit nummer opgenomen.

Elisabeth Cecilia von Meseritz werd geboren in de Poolse streek Pommeren, op het landgoed van het adellijk geslacht Von Meseritz. Over haar geboorte doen verschillende jaartallen de ronde. De datering 'ca. 1500' houdt die verschillen in het midden. Over haar leven is weinig bekend. Vanaf het moment dat Elisabeth toetrad tot een kloosterorde, weten we meer over haar.

Elisabeth trad toe tot het vrouwenklooster in de stad Treptow aan de Rega. Dit klooster Marienbusch werd in 1224 opgericht door Anastasia, hertogin van Pommeren, en behoorde tot de Orde van de Premonstranzers (Norbertijnen). Hier werden de zusters opgeleid voor de missie en het pastoraat aan de Duitsers en Polen in hun omgeving. Over Elisabeth is bekend dat zij graag zong. Ze was gesteld op de lessen van haar cantrix. Als non was ze vertrouwd met de getijdendiensten, waarin wekelijks alle psalmen werden gebeden. Waarschijnlijk was zij ook bekend met de liederen van Aurelius Prudentius Clemens (348-413)¹, één van de oudste dichters van de christelijke Oudheid. Doordat Elisabeth de bijbel las in zowel zijn oorspronkelijke talen (Aramees, Grieks en Hebreeuws) als de Vulgaat (de bijbelvertaling in het Latijn) ontdekte zij verschillen. Vooral de teksten over de genade van God en de liefde van Christus spraken haar aan.

In het klooster nam Elisabeth kennis van het geschrift over het priesterschap der gelovigen van Maarten Luther (1483-1546). Luthers zienswijze raakte haar diep. Door het lezen van dit geschrift werd Elisabeth zelfbewuster en al schrijvende durfde zij meer contacten te leggen met mensen die in gewetensnood verkeerden. In het vrouwenklooster werd hierover hevig gediscussieerd, net als in het naburige mannenklooster. Pommeren was in beroering gebracht! De abt van het mannenklooster nodigde Johannes Bugenhagen (1485-1558), ook bekend als Doctor Pommeranus of dr.

Ein Lobsanck von Christo

Herr Christ der einig Gotts son vaters yn ewig keyt/ Aus seym hertzen entsprossen/ gleich wie geschryben steht. Er ist d' morgen sterne/ seyn glentze streckt er ferne/ fur andern sternen klar.

fur vns ein mēsch gebozē/ ym legte teil der zeyt/ Der mutter vnuerlozē/ yhr yūgfrewlich keuscheyt. Den tod fur vns zu brochē/ dē hymel auffgeschloß/ sen/ das leben wider bracht.

Lafs vns yn deiner liebe/ vnd kentnis nemē zu/ Das wir am glawben bleibē/ vnd dienen ym geyst so. Das wir hie mugen schmecken/ deyn suffickeyt ym hertzen/ vnd dursten stet nach dir.

Du Schepffer aller dinge/ du vetterliche krafft. Regirst von end zu ende/ krefftig aus eigen macht/ Das hertz vns zu dir wende/ vnd ker ab vnser synne/ das sye nicht yrn von dir.

Ertōdt vns durch deyn gute/ erweck vns durch deyn gnadt. Den alten menschen krencke/ das der new lebē mag. Wol hie auff dyser erden/ den syñ vnd all begerden/ vnd dancken han zu dir.

Herr Christ der einig Gotts Son, zoals het lied in 1524 werd gepubliceerd

Reformatie

Pommer, uit. Zijn aliassen verloochenden zijn afkomst niet. Bugenhagen werd in 1517 benoemd tot lector aan de kloosterschool te Belbuck, vlak bij Treptow aan de Rega. In 1521 kwam hij in aanraking met de ideeën van Luther en vertrok naar Wittenberg. De exegeet Bugenhagen was ervan overtuigd dat de ontdekkingen van Luther goed waren. In een geschiedkundig werk van zijn hand, *Pomerania*, oefende hij voor het eerst kritiek uit op de heersende kerk.

Met het vertrek van Bugenhagen naar Wittenberg vroegen de kloosterlingen zich af of zij wel in het klooster konden blijven. Elisabeth vluchtte naar Wittenberg, deels lopend, deels meerjidend op koetsen. In Wittenberg aangekomen werd zij opgenomen in het gezin van Bugenhagen en verdiepte zij zich verder in de bijbel en de nieuwe evangelische geschriften.

Doordat Bugenhagen in Wittenberg zijn lezingen over de psalmen voorzet, waarmee hij in Belbuck was begonnen, raakte hij bevriend met Luther. Ook Elisabeth kreeg contact met de kring rond Luther én raakte bevriend met Katharina von Bora, de vrouw van Luther.

In Luthers *Tischreden* (Tafelgesprekken) is Elizabeths vraag opgenomen:

Hoe moet een vroom christenmens zich gedragen, als hij in een rooms-katholieke kerk erbij is, wanneer er een mis wordt gehouden en het sacrament door de priester opgeheven wordt?

Luther antwoordde:

Lieve Els, als ik in hun kerk bij de opheffing van het sacrament zou zijn, zou ik precies zoals de anderen mijn handen opheffen, omdat het ware sacrament aanwezig is. De hoogmis op zich is goed, want de priester is er en bovendien is er de instemming van de aanwezige gemeente. [...] Daarom kun je best hun godsdienst oefening bijwonen, als je maar in je hart niet instemt met hun onvroomheid.

In deze tijd krijgt Elisabeth inspiratie om te dichten. Het jaar 1524 is in verschillende opzichten een belangrijk jaar voor Elisabeth. Ten eerste wordt haar lied 'Herr Christ, der einig Gotts Sohn' door Luther opgenomen in zijn eerste gezangboek *Erfurter Enchiridion oder Handbuchlein*. Daarin krijgt het als opschrift: *Eyn Lobsanck von Christo*. De naam van de dichteres werd echter niet vermeld; een aantal gezangboeken uit de 16e, 17e en 18e eeuw noemen Andreas Cnophius (ca. 1493-1539) als auteur. Ten tweede trad zij op 14 juni 1524 in het huwelijk met Caspar Kreuziger (1504-1548). Luther zelf zegende dit huwelijk in. Het echtpaar Bugenhagen verzorgde een groots bruiloftsfeest.

Caspar was afkomstig uit een rijke koopmansfamilie. Hij studeerde eerst oude talen in Leipzig, en werd gegrepen door de Reformatie omdat hij in 1519 het tiendaags dispuut tussen Luther en Johannes Eck bijwoonde. Toen in 1521 in Leipzig de pest uitbrak, vluchtte Caspar met zijn ouders naar Wittenberg. Daar kreeg hij les van Luther en Melancton. Caspar latiniseerde zijn achternaam in Cruciger (Kruisdrager). Het was revolutionair dat enkele personen uit de kring rond Luther in het huwelijk traden. Dat hield in dat het celibaat voor hen, die ooit als priester gewijd waren, geen betekenis meer had! Op 13 juni 1525 zegende Bugenhagen het huwelijk van Maarten Luther en Katharina von Bora in.

Uit het huwelijk van Elisabeth en Caspar worden twee kinderen geboren die naar hun ouders werden genoemd: Caspar (1525-1597) en Elisabeth (1526-1575).

Op 23 mei 1535 stierf Elisabeth Kreuziger. Dat haar zoon later ook hoogleraar werd en haar dochter trouwde met een professor, maakte zij niet meer mee. Evenmin dat haar dochter na het overlijden van haar man hertrouwde met Hans (1526-1575), de oudste zoon van Maarten en Catharina Luther.

Het gedicht

De lofzang bezingt de geboorte van Christus, noemt Pasen en verbindt daarmee in vers 5 het nieuwe leven, dat in Romeinen 6 met de doop verbonden wordt.

Liedbespreking

1. Herr Christ, der eynig Gotts son
vaters yn ewigkeyt,
Aus seym hertzen entsprossen,
gleich wie geschryben steht.
Er ist der morgen sterne,
seyn glentze streckt er ferne
fur andern sternen klar:

2. fur uns ein mensch geboren
im letzten teil der zeyt,
Der mutter unverloren
yhr jungfrewlich keuscheyt.
Den tod fur uns zu brochen,
den hymel auffgeschlossen,
das leben wider bracht.

3. Lass uns yn deiner liebe
und kentnis nemen zu,
Das wir am glawen bleiben
und dienen ym geyst so.
Das wir hie mugen schmecken
deyn sussigkeyt im hertzen
und dursten stet nach dir.

4. Du Scheppfer aller dinge,
du vetterliche krafft.
Regirst von end zu ende
krefftig aus eigen macht:
Das hertz uns zu dir wende
und ker ab unsre synne,
das sye nicht yrru von dir.

5. Ertödt uns durch deyn gute,
erweck uns durch deyn gnadt.
Den alte menschen krencke,
das er new leben mag.
Wohl hie auff dyser erden
den synn und all begerden
und dancken han zu dir.

Als volgeling van Luther had ook Elisabeth Kreuziger het doel om door middel van liederen de gemeente actief deel te laten nemen aan de liturgie zodat men zich op deze wijze het Woord te binnen kon zingen. Haar tekst bestaat uit bijbelteksten en is gestoeld op de theologie van Luther.

In strofe 1 is direct duidelijk over wie het gaat, namelijk over 'Herr Christ' die is 'der einig Gotts Sohn'. Hier wordt het Credo van Nicea aangehaald: 'in Jezus Christus, zijn enige Zoon, onze Heer'. Maar ook klinkt hierin 'de enig geboren Zoon' volgens Johannes 1,14 – het evangelie voor de kerstmorgen. Eén van de reformatorische kernpunten, het *sola scriptura*, wordt weergegeven in 'gleich wie geschrieben steht'. Aan Openbaring 22: 16 ontleent Kreuziger 'Er ist der Morgensterne'. Ook aan 2 Petrus 1,19 is de morgenster ontleend: 'totdat de dag aanbreekt en de morgenster opgaat in uw harten'.

Strofe 2 brengt kernachtig Kerst en Pasen ter sprake: 'für uns ein Mensch geboren' en 'den Tod für uns zerbrochen'.

In strofe 3 slaat de lofzang om in een gebedstoon waarbij het om een gemeenschappelijk bidden gaat omdat vanaf deze strofe woorden als 'uns' en 'wir' intrede doen. In navolging van Luther betreft Kreuziger de psalmen op Christus. In 'daß wir hier mögen schmecken dein Süßigkeit im Herzen' is Psalm 34,9a te horen. Psalm 42,3a is de bron voor de laatste regel 'und dürsten stets nach dir'. Het woord 'dürsten' is ook een verwijzing naar 1 Petrus 2,2.

Strofe 4 opent met 'Du Schöpfer aller Dinge' en herinnert

daarmee aan het Credo van Nicea waar staat geschreven 'Schepper van hemel en aarde, van alle zienlijke en onzienlijke dingen'. Ook het vervolg van deze strofe is, tot op de helft hiervan, een reminiscentie aan dit Credo.

In strofe 5 legt Kreuziger een verband met de theologie van Luther waarin de doop is opgenomen. 'Den alten Menschen kränke' verwijst naar Romeinen 6: 6. In deze strofe komen Doop en Pasen samen: 'gedoopt in de dood van Christus'.² De oude mens verdrinkt. De nieuwe mens mag opstaan. Luther zelf preekt daarover: 'Wij zitten "gebakken" aan Christus, zijn dood en opstanding zijn in mij, en ik ben in zijn dood en opstanding'.³

Het lied in de verschillende vertalingen

In het *Gezangboek der Evangelisch-Lutherse kerk* (1955) is het als Gezang 38 ('O Jezus Christus Here, Gods eengeboren Zoon') opgenomen in een vertaling van Dirk Christaan Meijer Jr. (1839-1908). In het *Liedboek voor de kerken* (1973) treffen we het aan in een vertaling van Ad den Besten (1923-2015) als Gezang 158 ('Christus, met eer gekroonde, Zoon Gods in eeuwigheid'). In het *Liedboek 'Zingen en bidden in huis en kerk'* (2013) is de vertaling van de hand van Sytze de Vries (*1945); zie Lied 517 ('Christus uit God geboren vóór alle eeuwigheid').

Ad den Bestens vertaling in het *Liedboek voor de kerken* telt vier strofen. De strofen 1, 2 en 3 vertaalde hij overeenkomstig het origineel. Zijn strofe 4 is een samenvoeging van Kreuzigers strofen 4 en 5, waarbij de tegenstelling van dood en leven uit de laatste strofe verloren zijn gegaan, en daarmee ook 'Den alte Menschen' versus 'der neu' leven'.

Sytze de Vries' vertaling in het *Liedboek 'Zingen en bidden in huis en kerk'* telt, evenals het origineel, vijf strofen. Hij volgt Kreuzigers tekst nauwgezet. Opvallend is dat in het Duitstalige *Evangelisches Kirchengesangbuch* (Nr. 46) de tweede zin uit strofe 2 'Der mutter unverloren yhr yungfrewlich keuscheyt' vertaald is met 'daß wir nicht wärn verloren vor Gott in Ewigkeit'. De Vries volgt deze Duitse versie.

Vertalen is en blijft een hachelijke zaak. Bij Den Besten ervaar ik een stevige geloofstaal die soms wat archaisch is. Den Besten benoemt de dingen duidelijk en feitelijk: 'Gij zijt de morgensterre', 'opdat wij hier reeds proeven', 'Gij schepper aller dingen'. Bij De Vries ervaar ik een veel zachtere, mildere geloofstaal. Hij dicht: 'een ster, die alle sterren te boven gaat', 'Wij dorsten heel ons leven', 'Gij licht van den beginne'.

Opvallend is dat waar Kreuziger spreekt over het toenemen in de liefde en kennis, Den Besten in zijn vertaling in strofe 3 dicht: 'Geef dat we in uw genade toemenen meer en meer'. Den Besten eindigt de laatste strofe met een eschatologische toevoeging die bij Kreuziger ontbreekt. De Vries' vertaling blijft bij de tekst en thematiek van Kreuziger; hij vertaalt met 'Den alten Menschen kränke'.

De melodie

Het *Lochheimer Liederbuch* (ca. 1450) kent een verzameling van 45 seculiere liederen die gedateerd zijn op het einde van

de late middeleeuwen. Daarin stond het lied 'Mein Freund möcht sich wohl mehren'. Kreuziger koos zelf de melodie van dit lied bij haar gedicht. Het lied kent meer regels dan dat van Kreuziger. Wie de melodie heeft omgewerkt, is niet bekend.

Mein Freund möcht sich wohl mehren, in Lochamer Liederbuch, ca. 1450

De melodie van dit lied is geconstrueerd volgens de zogenaamde *Barvorm*. Deze tweedelige vorm bestaat uit een *Aufgesang* en een *Abgesang*. Het *Aufgesang* bestaat uit de eerste vier regels waarbij de regels 1 + 3 en 2 + 4 melodisch aan elkaar gelijk zijn. Het *Abgesang* is het slot van de melodie, te weten de regels 5 tot en met 7. In zo'n *Barvorm* dient in het tweede gedeelte een reminiscentie te zijn aan het eerste. Deze treffen we in de laatste regel, want daar is de melodie gelijk aan die in de regels 2 en 4.

Tenslotte

In genoemde liedboeken heeft dit lied een plaats gekregen in de rubriek 'Epifaniën'. Dat neemt niet weg dat dit lied ook op andere momenten door het jaar gezongen kan worden. Wat betreft de uitvoering van dit lied geeft de *tactus minor* de tempoaanduiding weer. De ogenschijnlijke syncopen⁴ in deze melodie dienen niet te 'hard' of te 'scherp' gezongen te worden. Deze sierlijke melodie vraagt veel meer om een natuurlijk verloop dan om een 'strak' ritme. •

Geraadpleegde literatuur:

Dr. Arie Eikelboom: *Hymnologie III* (2011)

Drs. Th. A Fafié (red.): *Lutherse Kerkgeschiedenis*, documentatieblad 29 2001)

Eredienstvaardig, 2e jaargang, nummer 6 (1986)

Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch, Heft 2, 2001

¹Zie de Gezangen 371 en 372 in het *Liedboek voor de kerken* (1973), resp. Lied 205 en 599 in *Liedboek – Zingen en bidden in huis en kerk* (2013).

²*Eens gegeven, blijft gegeven*, *De doop in de theologie van Maarten Luther*, Ds. Wim van Beek, Kok (Kampen) 2008, pag. 200

³ibidem

⁴Omdat er geen sprake is van maatgenoteerde muziek, kan men ook niet van syncopen spreken.